

FÂRÂBÎ'DE İNSAN – DEVLET İLİŞKİSİ*

Zübeyir Kars**

Özet: Farabi'ye göre siyaset; bilimdir, sanattır ve bilgeliktir. İnsan siyasi bir varlıktır. Tek başına yaşayamaz. İnsan, en üst siyasi teşkilat olan devleti kurabilecek kabiliyettir. O, siyaset bilimini, bilgeliğini ve sanatını hem insanın tabii/doğal hayatı ve hem de toplumsal hayatıyla ilgili doğuştan gelen yetenekleri, kazanımları ve birikimleri üzerine kurar. Onun siyaset anlayışı insan merkezlidir. İnsan toplulukları, devlet kuracak siyasi kurum ve kuruluşları tamamlayamazsa bu topluluk eksik topluluk olarak kalır. Tam topluluk olunca medine/il/devlet kurulur. Devletlerin yapısı ve amacı farklılık arz etmektedir. Siyasi düzen kainat düzeninin bir benzerliğini gösterir. Devlet kuruluş amacıyla erdemli ya da erdemsiz olur. Devletin amacını belirleyen o devleti kuran devlet başkanını görüş ve düşüncesidir. Siyasetin temel amacı, insanın kalıcı en yüce mutluluğu temel almalıdır. Devleti ilk kuran kişi Reisü'l evvel / İlk Başkan'dır. Erdemlilik amacı üzerine kurulan devlet, El- Medinetü'l Fazıla/ Erdemli devlettir ve bu devletin kurucusu da er- Reisü'l Fazıla/Erdemle Başkan adını alır. Bu devletin kuruluşuna ve kurumsallaşmasına katkıda bulunan birey, aile, köy, kent erdemlilik sıfatını alır. Erdemsiz devletler de kendi arasında çok çeşitli adlarla adlandırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Farabi, Medine/ Devlet, Er-Reisü'l Evvel/İlk Başkan, Eksik ve Tam Topluluklar.

I. Siyaset Bilimi ve Bilgeliği

Fârâbî, Türklerin “Çayardı”, Arapların “Maveraünnehir” dediği bölgede Farab (Otrar)'a bağlı, askeri bir kale olan Vesic kasabasında 870 yıllarına doğru dünyaya geldi. Bu kalenin komutanı dedesi idi. Dedesinin adı Tarhan'dı. Biliyoruz ki; Türklerde Tarhan askeri bir rütbeydi. Böyle üniformalı devleti temsil eden bir ailenin çocuğu olarak Fârâbî, 80 yıllık ömürden sonra 950 yılında Şam'da vefat etti.¹

Fârâbî, insan siyasi bir varlık olduğundan ve ilk siyasi deneyimini ailede gerçekleştirdiğinden dolayı siyaseti evden başlatıyor.² Kendisine, bu ilkeyi uygulayınca, insan-devlet ilişkisindeki merakının doğup-büyüdüğü evden başladığını ifade edebiliriz. Konuyla ilgili önemi olan ve elimizde mevcut bulunan şu kitapları bu gerçeği daha da doğruluyor: Medinetü'l -Fazıla, Siyasetü'l -Medeniyye, Kitabü'l- Mille, Tahsilü's-Saade, et- Tenbih Ala

* Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi ile Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi tarafından 1998 yılında ortaklaşa düzenlenen “ İnsan Felsefesi” konulu “ Felsefe kongresi”nde sunulmuştur.

** Y.Doç.Dr .Atatürk üniversitesi, Ağrı Eğitim Fakültesi, İlköğretim ABD

¹ - Fahrettin Olguner, **Fârâbî**, 2. Baskı, İzmir- 1993. s.10.

² - Fârâbî, Fusulü'l -Müntezia (Tahki, takdim ve neşreden F. M. Neccar, Beyrut- 1986), s.40-41. (Türkçe'ye çeviren, Hanifi Özcan, Fusulü'l -Medeni Siyaste Felsefesine Dair Görüşler, İzmir- 1987. s.36.37.)

Sebili's-Saade, Fusulü'l- Medeni, Telhisü Nevamis-i Eflatun³.

Fârâbî'den önce yazılan Orhon Kitabeleri'nde ve Fârâbî'den sonra kaleme alınan Kutadgu Bilig gibi kaynaklarımızda "Devlet" bizim ilgi odağımız olmuştur. Farabi, "Ortak yaşama bilinci" güçlü olan bizlere, 'Bilimlerin Sınıflandırılması'⁴ adlı eserinde bilimleri sınıflandırdığı gibi yukarıda adı geçen siyasetle ilgili eserlerinde de devlet hakkında iyi bir gözlemci, sınıflandırıcı ve sistemleştirici olarak karşımıza çıkar. Öncelikle Farabi, siyasetin bir bilim olup-olmadığı hususunda cevap arayarak, "Bilimlerin Sayımı" adlı eserinde "Medeni Bilim" başlığı altında siyaseti bilim kabul eder.⁵ Yine, siyaset bilimine Fârâbî, felsefenin kolları- kanatları altında yer verir.. Felsefe/bilgelik, nazari felsefe ve ameli felsefe adıyla ikiye ayrılır. Nazari felsefe, matematik, tabiat bilimi ve ilahiyattır. Ameli felsefe, huy sanatı (sanaatü'l hulkiyye) –ahlakta diyebiliriz- siyaset felsefesi (felsefetü's siyasiyye) adıyla ikiye ayrılır. Siyaset bilgelğine, insan bilimi adı da verilir.⁶

Siyaset felsefesi; ilde yani devlette, halkın güzel davranışları kendileriyle kazanacağı (elde edeceği) huyların bilgisini ve bu huyların kendilerinde korunmasını kapsar.⁷ Biz 'Medine' kavramını Orhon Yazıtlarında geçen "İl" veya "El" yani bugün kullandığımız "Devlet" manasında anlıyoruz.

II. Siyaset Tanımı

Fârâbî'ye göre siyaset bilimdir, sanattır ve bilgeliktir. Bugün sıkça kullandığımız sözlük anlamı "idare etmek", "düzene koymak", "yönetmek", "her işi güzelce görüp- gözeterek nizama ve intizama sokmak" olan siyaseti Fârâbî şöyle açıklar; "insan kazanımına dayalı tüm gönüllü (iradi) davranış; iyi nitelik, huy, mizaç ve yeteneklerin hepsinin tek bir insanda bulunması ve bunları kullanması imkansızdır. Ancak bunlar toplulukta gerçekleşir ve davranış haline gelir. Gönüllü iş, davranış ve yeteneklerle hedeflenen amaca, sonuçta toplulukta ulaşılır. Tam topluluklarda –ki bunu aşağıda açıklayacağız- ortak olarak kullanılmak amacıyla dağıtılması gereken iş ve yetenekleri yerleştirme ve bunların sürekliliğini onlarda kalacak biçimde korumaya çalışma bir başkanlıkla sağlanır. Bu nitelik ve yetenekleri onlarda yerleştiren, yatkınlaştıran ve koruyan başkanlık ise, bir meslek, bir sanat, bir yetenek ve bir yetiyle

³ - Geniş bilgi için bakınız Müjgan Cunbur, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, **Fârâbî Bibliyografyası**, Ankara – 1973.

⁴ - Fârâbî, **İhsau'l Ulum**, (Neşreden Osman Emin, Mısır- 1949), s.73.

⁵ - Fârâbî, **Tenbih 'Ala Sebil's Sa'ade**, (Tahkikli neşreden Dr. Cafer ali Yasin, Beyrut- 1985,) s.72-73. Türkçe'ye çeviren Hanifi Özcan. Mutluluk yoluna Yönelme, İzmir-1993.s.52.)

⁶ - Fârâbî, **Tenbih**, s.72-73. Hasan Şahin, Farabi'nin Tespitlerine göre Millet, Din ve Felsefe Arasındaki bağlantılar. (yayınlanmamış bildiri) s. 6-7.

⁷ - Fârâbî, **Kitabu'l Mille**, (Neşreden Muhsin Mehdi, Beyrut- 1986.) , s.54-55. (Hasan Şahin'in **Törelerin İcyüzü**, adıyla yaptığı çeviri eserden geniş ölçüde yaralandım. Kendilerine teşekkür ederim.) Geniş bilgi için bakınız; Zübeyir Kars, Farabi'nin Temel Siyasi Görüşleri ve Günümüz Demokrasi Anlayışlarıyla Karşılaştırılması, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri-1986. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.)

olabilir. İşte bu meslek, başkanlık mesleğidir. İnsanın meliklik yani başkanlık yerine istediği adla anabileceği bir meslektir. Siyaset bu mesleği yapmaktır. Bu mesleği yapmak demek; adı geçen nitelik ve yetenekleri ilinde yerleştiren, onlarda bunların sürekliliğini sağlayan ve koruyan davranışları yapmaktır. Bu meslek, öncelikle yerleştirmeyi sonra da korumayı sağlayan tüm davranışların bilgisiyle olur.⁸

Siyaset, erdemli siyaset, erdemsiz siyaset adıyla ikiye ayrılır. Ancak bunların birbiriyle genel bir ad olan siyaset sözünden başka ortak yanları yoktur.⁹

Eğer, bu mesleği “mutlak biçimde iyi olan ve bizzat kendisi ve özü için istenen ve insanın yetkinleşmesinin en son noktası olan “en yüksek mutluluğa” saadetü'l kusva'ya yani “kutlu kut”a ulaşma nedeni olarak iyi nitelik ve yetenekleri ilde / devlette /medinede yerleştiren ve onlarda muhafaza eden başkanlık ve bu başkanlığın varolmasına neden olan başkanlık mesleğinden doğan siyaset “erdemli siyaset”tir yani siyasetü'l fazıldır.

Yok eğer, gerçek mutluluk olmadığı halde mutluluk sanılan halkına iyilik ve hayır adına verdiği mal- mülk (servet), haz ve tatlar veya şan- şöhret, insanın saygı ve hürmet görmesi yahut bu dünya hayatında istenecek ve elde edilecek türden daha başka şeylerden ibaret olan sanılı mutluluğa ulaşma nedeni olarak nitelik, iş, davranış ve yetenekleri devlette/ilde yerleştiren ve onlarda muhafaza eden başkanlık ve bu başkanlık mesleğinden doğan siyaset, kara /kötü siyasettir yani siyasetü'l cahiliyye'dir.¹⁰

Fârâbî', siyasetini bu iki temel anlayış üzerine oturtmuştur. O, insanın ilgisini siyasete çekmiştir. İnsanın bu ilgisi tabii yapısından mı, medeni yapısından mı veya her ikisinden mi gelmektedir?

III. İnsanın Temel Varlık Yapısı

Farabi'ye göre varlık ve varolanlar bir bütün oluşturur. Bu bütünün tepe noktasında Tanrı vardır. O, İlk Sebep'tir. Tanrı'dan başlayarak aşağı inildikçe İkincil Sepepler, Faal Akıl, Can(Nefs), Suret ve Madde yer alır. Gök cisimlerinden ve onların hareketlerinin değişmesinden dört unsur, taş cisimleri, bitkiler, hayvanlar daha sonra düşünen canlı yani insan meydana gelir. Düşünen canlı da varlığa geldiğinde ilk ortaya çıkan şey kendisiyle beslediği güç yani besleyici kuvvettir. Bundan sonra sırasıyla beş duyu gücü., arzu gücü, muhayyile gücü ve akıl gücü ortaya çıkar. Besleyici güç, beden oluşmasında ilk meydana gelen kalpten başlayarak diğer organların oluşmasıyla oluşur. Beş duyu kalbe haber taşır. O, zararlı ile yararlıyı, iyi ile kötüyü ayırt edemez. Muhayyile gücü bu haberleri kalpte muhafaza eder, korur. İster uykuda ister uyanıkken duyumun bitiminde duyulur nesnelere görüntülerini korur, onları

⁸ - Fârâbî, **Kitabu'l- Mille**, s.54-55.

⁹ - Fârâbî, **Fusul**, s.92.

¹⁰ - Fârâbî, **Kitabu'l Mille**, s.54-55.

birleştirir ya da birbirlerinden ayırır. İyi ve kötü dışında, eylemlerden ve ahlaki davranışlardan yararlı ve zararlı, acı ve zevk verici olan şeyleri algılar. Arzu gücü beş duyu, muhayyile ve akıl gücüyle idrak edilen bir şeyin üzerinde karar verme olan irade kuvvetiyle gerçekleşir. Bu güçle insan, bir şeyi ister ya da kaar; onu özler ya da ondan tiksindir. Kin ve sevgi, dostluk ve dışmanlık, katılık ve acı v.b gibi cana ilişkin duygular bu güçle oluşur. Bir şeyin bilgisi, akıl kuvvetiyle, muhayyile veya beş duyu kuvvetiyle elde edilebilir. Akli güçle idrak edilme özelliğine sahip olan bir şeyin bilinmesi arzu edildiğinde, arzu edilen şeyin elde edilmesini sağlayan fiil, akli güçte bulunan başka bir güçten doğar. Bu da fikri güçtür. Fikri güç dışunmeyi, ölçüp biçmeyi, dikkatle incelemeyi ve çıkarsama yapmayı meydana getiren güçtür. İnsanda bulunan akıl, akılsalların tasavvurlarını kabul etmek üzere hazırlanmış olan maddi bir istidattır. Akıl bil kuvve ve maddi akıldır ve aynı zamanda da bil kuvve akılsaldır. Bil kuvve akıl kendisinde akılsallar ortaya çıktığında bilfiil akıl olur. Bil kuvve akılsallar, bilfiil akıl tarafından dışünüldükleri zaman bilfiil akılsallar olurlar. Faal Akıl bil kuvve akılsalları bilfiil akılsallar, bil kuvve akli, bilfiil akıl haline getiren nedendir. Akılsal güç iki kısımdır. Nazari akıl ve ameli akıl. Nazari aklın işlevi tikellerle ilgili fiilleri gerçekleştirir ve nazari akla hizmet için vardır. Nazari aklın işlevi ise insani fiilin konusu olmayan akılsalları kavramaktır. Akılsallar ise; bütünü parçadan büyük olduğu, bir ve aynı şeye ait olan iki şeyin birbirlerine eşit oldukları cinsinden bütün insanlarda ortak olan ilk akılsallardır. İnsanda bu akılsallar var olduğunda, onda tabiatı gereği derin dışünme, dışünüp taşınma, pratik dışünme ve keşfetme arzusu meydana gelir. İnsanda genel olarak idrak edilen şeye karşı duyulan eğilim duyunun veya tahayyülün sonucu ise irade, yok eğer dışünüp taşınmanın ve akılsal dışüncenin sonucu ise seçme (ihtiyar) denir.

İnsan akıl gücüyle bir diğer ifadeyle dışünme gücüyle bilim ve sanatları elde eder. Fiil ve ahlaki davranışlardan iyi ve kötü olanları birbirinden ayırt eder. Gene, onunla, neyi yapması, neyi yapmaması gerektiğini anlar. Yaralıyı ve zararlıyı, lezzet ya da acı veren şeyleri de onunla kavrar. Dışünme gücünü yukarıda nazari ve ameli olarak ikiye ayırmıştık. Ameli güç de sanatlar ve pratik dışünme ile ilgili olmak üzere iki yönlüdür. Ameli güçle insan, isteyerek yapacağı şeyi bilir. Sanat gücüyle de sanatlar ve meslekler kazanılır. Pratik dışünme gücüyle ise, yapılması ya da yapılmaması gereken şeyler üzerinde ayrı ayrı dışünüp taşınılır.¹¹

Bu temel varlık yapısıyla insan kendi suretiyle olması yönünden ne madde ne de alettir ve yardımcı olma yoluyla asla başka bir tür için de değildir. Varlık ilkeleri açısından dışünen canlı olan insan, hiçbir mümkün cinsi dışünen canlıdan daha üstün olmayınca, dışünen canlının kendisinden daha üstün olan

¹¹ -Fârâbî, **Siyasetü'l -Medeniyye**, Dairetü'l Maarif, Haydarabad- (H). 1346. s.37-39. (eviren. Mehmet Aydın, Abdulkadir şener, Rami Ayas. İstanbul – 1980.) s.1-2-34. **Medinetü'l -Fazıla**, s.117. (eviren., Ahmet Arslan, Ankara-1990) s. 44-61.

başka hiçbir mümkün şeye hiçbir biçimde yardımı söz konusu değildir. Bu sebeple düşünen canlı, düşünmesi nedeniyle ne üstünde ne de altında olan hiçbir şeyin maddesi olamaz. Ve kendisinden başka hiçbir şeyin aleti de olmaz. Doğası gereği başkasına hiçbir zaman hizmetçi de olamaz. İnsan doğal olarak değil, düşünme ve irade sayesinde düşünen bir varlık olduğu için kendinden başka mümkün varlıklara ve birbirine yani insan- insana araç olamaz. Çünkü insan amaç bir varlıktır. Kendisinin dışında herhangi bir şeyin aracı olmayan insan, yaşamak ve yetkinliğe ulaşmak için doğal-varlık yapısıyla birçok şeylere ihtiyaç duyacak şekilde yaratılmıştır. Elbette o, ihtiyaçlarını tek başına sağlayamayacaktır. Zorunlu ihtiyaçları gidermek için insanların bir araya gelmesi kaçınılmazdır. Bu durum onun varlık-koşuludur. Hemen her insan ihtiyaçlarını gidermek için üzerine düşeni yapar. İşte bu bir araya gelme, elle tutulur, gözle görülür somut bir “sosyal birliği” meydana getirir. İnsan, doğasındaki yetkinleşme ihtiyacını bu sosyal birliğin içerisinde gerçekleştirir. Bu sosyalleşme bilinçli ve amaçlıdır. Bundan ötürüdür ki, insan doğal yapısı gereği bir yurttan ve kendi türünden olan diğer insanlarla bir arada oturur. Bu özelliğinden dolayıdır ki insan, medeni (devlet/ il kurabilir) ve ünsi (siyasi kabiliyetli) bir varlıktır. İnsanın, devlet kurmaya kabiliyetli, yetenekli bir yapıda olduğuna göre, insan devlet kuran siyasi varlıktır. Bir başka ifadeyle, doğal yapısı gereği sosyal birliğe katılan insan bu katılmanın sonucunda siyasileşerek daha açık ifadeyle medenileşerek/ insanlaşarak ikinci bir huy kazanır. İkinci bir karakter kazanan insan, kendi doğal yapısından gelen doğal niteliklerle ve kazandığı ikinci huyla içerisinde bulunduğu sosyal birlikle uyuşmaya çalışır.¹²

IV. Yapısı, Amaçları Açısından Topluluk ve Devlet Türleri

İnsanın sosyal hayatla uzlaşma sonucunda meydana getirdiği toplulukları ve onların oluşturdukları devlet türlerini Fârâbî, yapısı ve amaçları açısından tasnif etmektedir.

A- Yapısı bakımından topluluklar.

B- Amaçları bakımından topluluklar.

A. Yapısı bakımından topluluklar da kendi arasında ikiye ayrılmaktadır:

1-Eksik topluluklar

2-Tam topluluklar.

Eksik topluluklardan anlaşılanlar şunlardır:

a. Ev /Dam, b. Sokak, c.Mahalle, d. Köy

Tam topluluklardan anlaşılanlar da şunlardır:

a. Küçük topluluk (=İl / Kent / Beylik / Medine Devleti).

b. Orta topluluk (=İller Birliği / Ulus /Ümmet Devleti).

c. Büyük Topluluk (= Uluslar Birliği / Devlet-i Aliyye).

¹² -Fârâbî, **Siyasetü'l -Medeniyye**, 37-39. (Adı geçen çeviri.) s.33-34.

B. Amaçları açısından topluluklar da kendi arasında ikiye ayrılmaktadır:
1-Erdemli topluluklar.
2-Erdemsiz topluluklar.

Erdemli topluluklar da üçe ayrılmaktadır:

- a. Erdemli İl / Kent / Beylik /Medine.
- b. Erdemli Ulus/ Ümmet.
- c. Erdemli Uluslar / Ümmetler Birliği Devleti diğer bir ifadeyle Devlet-i Aliyye.

Erdemsiz Topluluklar da dörde ayrılır:

- a. Erdemsiz İl / Kent /Medine.
- b. Günahkar İl / Kent / Medine.
- c. Sapık İl / Kent / Medine.
- d. Bozulmuş İl / Kent / Medine.

Bunlar da kendi arasında yine kendi adlarıyla uluslara /ümmetlere ayrılmaktadır.

Erdemsiz kent devleti kendi arasında altı öbeğe ayrılmaktadır

- aa. Mecburiyet İli / Kent / Medine.
- ab. Bayağı İl / Kent / Medine veya Zenginlik İli / Kent / Medine.
- ac. Bayağlılığını ve Erdemliliğini Kaybeden İl / Kent / Medine.
- ad. Şeref Düşkünü İl / Kent / Medine.
- ae. Zorba İl / Kent / Medine.
- af. Demokratik İl / Kent / Medine.

Yine bu kent devletleri de kendi adlarıyla uluslara / ümmetlere ayrılmaktadır.¹³

Fârâbî, *Kitabu'l- Mille* adlı eserinde insan topluluklarını ne yapı ne de amaç bakımından her hangi bir öbeklendirmeye gitmeden toplulukları bazen oymak /aşiret, bazen kent / medine yahut bölge /suk, bazen büyük ulus /ümmetü'n azimetün, bazen de uluslar birliği /ümemen kesiren biçiminde izah eder.¹⁴

İmdi, yapısı bakımından eksik toplulukların en küçüğü evdir. İnsanları barındıran dam ve damın barındırdığı karı- koca, mürebbi ve hizmetçi, anne-baba ve çocuklar ile kazanılmış mal-mülk ve onu kazanan kişilerden oluşan evde bir yöneticinin olması gerekir. Evde belli amaçların gerçekleşmesi ve sağlıklı yürümesi için evi oluşturan kişiler doğuştan değişik yeteneklere sahip olsalar da onların karşılıklı yardımlaşmalarını ve birbirleriyle kaynaşmalarını

¹³ - Fârâbî, *Siyasetü'l Medeniyye*, s.39. *Medinetü'l Fazıla*, (Neşreden A. N. Nadir. Beyrut-1976), s.117. (Çev., Ahmet Arslan, Ankara –1990), s. 69-90.

¹⁴ - Fârâbî, *Kitabu'l Mille*, s.43.

sağlayan kişiye ev sahibi-rab ve yönetici-müdebbir denir. Yönetim/siyaset öncelikle evde başlar ve iyi işlerin öğrenileceği, uygulanacağı ve korunup yerleşik yatkinlıkların kazanılacağı yer evdir. Evin ortak amacı ancak yardımlaşma ilkesiyle gerçekleşir. Bu ilkeye dayanarak evde kurulan iç düzen ve uyum doğrudan sokağın, mahallenin ve ilin amaçlarını etkiler. Her ne kadar evin amacı ilin amacından farklı olsa da ev, ilin bir parçasıdır ve onun içerisinde yer alır. Evlerin farklı amaçları birleştirildiğinde ortaya ilin amacının tamamlanması için yardımlaşma ilkesi çıkar. Evdeki ve ildeki yönetimi ve bu yönetimin oluşumunu insan bedenine benzeten Fârâbî, şu benzetmeyi yapar; bedene nazaran organların, eve nazaran kişilerin, il'e nazaran evlerin durumu da budur.¹⁵

Türk devlet anlayışı geleneğinde de devlet- düzeni ile ev/ aile- düzeni arasında ayrılmaz bir bağ vardır.¹⁶ Bu bağ sonucundadır ki, Anadolu Selçuklu Beyliklerindeki bir çok beylik –Osmanlı Devleti gibi- adlarını aile reislerinden almışlardır.

Yapı bakımından eksik toplulukları oluşturan ev, sokak ve mahalleler ile köyler, kent devletini oluştururlar. Kent devleti sokak ve mahallelere ayrılır. Köy, sokak ve mahallelere ayrılmadan kente doğrudan hizmet eden bir birimdir.¹⁷

Ev, sokak, mahalle ve köy kendi içerisinde bir topluluktur ancak eksik bir topluluktur. Bu eksik toplulukların belli amaçlar çerçevesinde bir araya gelmesinden oluşan düzenli, kurumlu ve kuruluşlu topluluğa tam topluluk denir. Kent, tabii bir topluluk değil, iradi bir topluluktur. İradi olmayan tabii topluluklara Fârâbî, behimi (hayvani/canlı düzeyde kalan) topluluklar adını vermektedir. İlleşmiş /il tutmuş yani iradi olarak siyasi teşkilat kurmuş topluluklar “en üstün yetkinliğe” oymaklar da dahil eksik bir toplulukta değil ancak tam topluluklarda –öncelikle kentte- ulaşabilirler.¹⁸

Türklerde il, devletin en basit şeklidir. İller siyasi bir topluluktur. Oğuzlarda siyasi yönden bağımsız ve özerk topluluklara “ il” adı verildiğini biliyoruz.¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk kendi el yazısıyla İl'i şöyle tanımlamıştır: “Türk kavmi yukarıda söylediğimiz gibi, çok büyük bir sahada vücut bulmuş ailelerin birleşerek Sop (Klan), Sop'ların birleşerek Boy (Kabile), Boy'ların birleşerek Öz (Aşiret) ve Öz'lerin birleşerek siyasi bir cemiyet olan El (Medine) camia vücuda getirmiştir.”²⁰

Çok açık olarak görülüyor ki Fârâbî'nin il anlayışına hem Eski Türk il anlayışı hem de Atatürk'ün il /el anlayışı uygun düşmektedir.

¹⁵ - Fârâbî, **Fusulü'l Medeni**, s.40-41.

¹⁶ - Bahaeddin Ögel, **Türk kültürünün Gelişme Çağları**, II. Basım, Ankara-1970. s.293.

¹⁷ - Fârâbî, **Siyasetü'l Medeniyye**, s.39- 40. **Medinetü'l Fazla**, s.117.

¹⁸ - Fârâbî, **Medinetü'l Fazla**, s. 117-118.

¹⁹ - Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, (Yayına hazırlayanlar İsmail Aka, Kazım Yaşar Koprıman İstanbul-1976.), s.166-167.

²⁰ - Afetinan , **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara-1969. S. 20.

Tam insan topluluklarının ikincisi ümmet sözcüğüyle karşılanan orta topluluktur. İl tutan topluluklar ulusun /ümmetin parçasıdır ve onu meydana getirmişlerdir. Mutlak anlamda yetkin insan toplulukları uluslara ayrılmışlardır. Bu ulusların hepsi nitelik ve nicelik olarak farklılık gösterirler.²¹

Fârâbî'nin metinlerinde açık olarak kaç özün birleşmesinden il, kaç ilin birleşmesinden ulus, kaç ulusun birleşmesinden de uluslar birliğinin meydana geldiğinin belirtilmediğini görüyoruz.

Tam insan topluluklarının üçüncüsü büyük insan topluluğu / uluslar birliği / ümmet /cemaatü'l uzma, birbiriyle ilişkide bulunan ve birbirine yardım eden birçok ulustan meydana gelmiş topluluktur.²²

Amaçları açısından insan topluluklarının erdemli /faziletli ve erdemsiz / faziletsiz biçiminde ikiye ayrıldığını görmüştük. Yapısı bakımından insan topluluklarından tam toplulukların hepsi eğer “gerçek mutluluğu amaç edinmişse erdemli adla adlandırılmaya layıktır. Yok eğer, gerçek mutluluğu değil de sanılı mutluluğu amaç edinmişlerse, edindikleri amaçlara göre adlandırılırlar. Tam topluluklardan her hangi biri şerefi, zenginliği, zorbalığı, sapıklığı kendine amaç edinirse bu adla adlandırılırlar.²³

Türklerde de il “erdemli il”, “erdemsiz il” anlayışına Yenisey mezar yazıtlarında şu ifadelerle rastlıyoruz: “Erdemliğ ilimden doymadım, öldüm”, “İlime erdem için yerleşip (kondum)”, “Ulus erdemli olsa, ulusu erk ve erkli olur.” Yine kötü il için : “Kötü kişiler Türk ulusunu Türk illerinden ayırmak için, kötü bilgiler yayıyorlardı. Kötü bilgiyle ve kötü başkanla bozulan il, edgü /iyi yani erdemli olmaktan çıkıyor, kötü il oluyordu.”²⁴

Amaç ve yapı bakımından Türklerdeki il ayrımının Fârâbî tarafından genişletildiğine şahit oluyoruz.

V. Devlet Başkanlığı

Yukarıda saydığımız bu devlet türlerini kimin ya da kimlerin yönetmesi gerekir ? sorusu Fârâbî'ye göre önemli bir sorudur.

Fârâbî, evrenin işleyiş düzenini örnek olarak devlet düzeninin oluşturulabileceğini şöyle açıklar; “Bu düzene uygun evrende bir ilk ilke, sonra bir düzen içinde onu takip eden başka ilkeler, bu ilkelerden çıkan varlıklar ve bir düzen içinde bu varlıkları takip eden başka varlıklar varsa ve bu, varlık bakımından en aşağı derecede bulunan varlıklara varıncaya kadar böyle devam ediyorsa, aynı şekilde toplum ve il içine aldığı her şeyde de bir ilk önder, sonra onu takip eden diğer önderler, bu önderleri takip eden yurttaşlar/illiler ve illi ve insani varlıklar olarak en aşağı derecede bulunan insanlara gelinceye kadar bu illeri takip eden diğer iller vardır. Böylece ilin içine aldığı şeyler, alemin

²¹ - Fârâbî, **Siyasetü'l Medeniyye**, s.39- 40, **Medinetü'l Fazıla**, s.117.

²² - Fârâbî, **Medinetü'l Fazıla**, s.117-118. **Siyasetü'l Medeniyye**, s.39- 40.

²³ - Fârâbî, **Medinetü'l Fazıla**, s.130-131. **Siyasetü'l Fazıla**, s.57- 58.

²⁴ - Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara-1982. s.285.

bütününün içine aldığı şeylerin benzerleridir”²⁵ Yine Farabi, erdemli bir devleti, bütün organları canlı varlığın hayatını tam kılmak ve onun bu durumda tutmak için birbirleriyle yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene ve İlk Neden’in diğer varlıklara nispetini, erdemli devletin kağanının, onun diğer kısımlarına olan nispetine benzetir. Bütün varlıklar düzene uygun olarak İlk Neden’i takip ettikleri gibi erdemli devletin bütün kurum ve kuruluşları/kısımları ve fiilleri ile, mevkilerine göre, İlk Başkanlarının gayesini taklit etmeleri gerekir.²⁶

Fârâbî, devlet başkanlığında diğer bir ifadeyle ilbaylıktaki adla ilgili her hangi bir kavramda ısrar etmiyor. Çünkü Fârâbî’ye göre filozof, ilkbaştan, melik, kanun koyucu ve önder sözcüklerinin hepsi aynı anlama gelmektedir. O, “Bu kelimelerden hangisi ele alınırsa alınsın, dilimizi konuşan insanların çoğunluğu bu sözcüklerden her birinin işaret ettiği şeyin netice itibariyle aynı anlama geldiklerini göreceklerdir” demektedir.²⁷ İlkbaştan / Reisü’l Evvel sözcüğü tesadüf olarak seçilmemiştir. Türklerde “reis” sözcüğünün yönetimdeki karşılığı “başçı” sözcüğüdür. Göktürklerde baş, başa geçer ve başlar yani yönetirdi. Hakan da “budun başcısı” diğer bir ifadeyle ulusu yönetirdi. “Baştan” ve “Baştuğ” sözcüklerine Osmanlı kaynaklarında da rastlıyoruz.²⁸ Hatta yakın zamana kadar ülkemizde “Reis-i Cumhuri” sözcüğünü kullanıyorduk, sonra “Cumhurbaşkanı” şeklinde kullanmaya başladık. Bugünlerde de devlet başkanlığı için “Baştanlık” sistemi tartışması önerilmektedir. Biz buna “Akbaşanlık” adının verilmesini öneriyoruz. Bu ön bilgi diyeceğimiz bilgilerden sonra yukarıdaki sorunun cevabını Fârâbî’de arayalım. Tam toplulukların başlarında bulunan baştan ve baştanlıkların adları amaçlarına göre olacaktır. Eğer il, erdemli ise baştan ve baştanlığı da erdemli olacaktır. Yok eğer il, erdemsiz ise baştan ve baştanlığı da bu niteliklerle nitelenecektir.²⁹

İlkbaştan ve baştanlık amaçları açısından temelde ikiye ayrılmaktadır. Erdemli ilkbaştan ve baştanlık ile cahil ilkbaştan ve baştanlık. Fârâbî, bu amacın merkezine mutluluk düşüncesini koyar. O’na göre gerçek mutluluk; “yalnız kendisi ve özü için istenen , hiçbir zaman basamak yapılarak ondan başkasına erişilmek istenmeyen, aksine bütün diğer şeyler sadece ona ulaşılması için istenen ve ona kavuşulunca da isteme işinin bitmesidir. İlkbaştan erdemli ve baştanlığı da erdemli ise tespit ettiği düşünce ve fiillerle kendisinin ve yönetimi altındakilerin yalnızca gerçekten mutluluk olan “en yüksek mutluluğa” ulaşmasını amaçlar. Yine İlk erdemli baştan ve baştanlık, ilk olarak devletinde erdemli nitelik ve yetenekleri daha önce kendilerinde

²⁵ - Fârâbî, **Tahsilü’s Sa’ade**, (Çeviren Ahmet Arslan, Mutluluğun Kazanılması, Ankara-1999,s.65-66.

²⁶ - Fârâbî, **Medinetü’l Fazla**, s.123. (Çeviren, Ahmet Arslan, İdeal Devletin Yurttaşlarının Görüşlerinin İlkeleri, Ankara-1990.70-74.)

²⁷ - Fârâbî **Tahsilü’s Sa’ade**, Haydarabat- (H).1345, s- 42-43.

²⁸ - Ögel **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s.228.

²⁹ - Fârâbî, **Kitabu’l Mille**, s.54-55. **İhsau’l Ulum** s.103. **Medinetü’l Fazla**, s.133-134.

bulunmazken ilk olarak devletine yerleştiren ve buna ilaveten ulusunu kötü niteliklerden erdemli niteliklere ileten bir başkan ve başkanlıktır. İlk erdemli başkan bunu bilgisiyle yapacaktır. İlk erdemli başkanlık mesleği her şeyden önce tümel konuları kapsar ve nazari bilgeliği eşlik ettirir. Dolayısıyla ilk erdemli başkanlık mesleği, nazari bilgelik ve uzluk /taakkul öğelerinden doğar. Mutlak anlamda ilkbaşkan , başka bir kimsenin hiçbir şeyde kendisini yönetmesine asla gerek duymayan kişidir. O bilimleri ve marifetleri / hüneleri bilfiil elde etmiş olup hiçbir şeyde kendisine yol gösterecek bir insana gerek duymaz. Yapmak zorunda kaldığı şeylerin her birini iyice anlayabilecek güçtedir. O, öğrettiği her şeyde başkalarına en iyi biçimde kılavuzluk edecek, yapabilecekleri işte çalıştırabilecek, mutluluğa giden bütün işleri belirleyecek, tanımlayacak ve değerlendirecek güce de sahiptir. Bu yaratılışça büyük ve soylu /ulu yatkinlıklara sahip olan kişinin canı / nefsi Faal Akıl ile bağlantı kurduğunda gerçekleşir. İlkbaşkan, bunu önce Münfaıl Akı sonra da Müstefad Akı elde etmesiyle başarır. Faal Akılla birleşme Müstefad /Kazanılmış Akıl meydana gelmesiyle olur. Eski bilgelere göre böyle bir kişi gerçekten hükümdardır. Üstelik o, kendisine vahyedildiğinden söz edilmesi gereken insandır. Tanrı, insana Faal Akıl vasıtasıyla vahyeder. Böyle bir insanın başkanlığı ilkbaşkanlıktır. Diğer insani başkanlıklar bundan sonra gelir ve bundan sonra olur. Dahası savaşla ilgili fiilleri yerine getirebilmesi için de yaratılışı ve tabiatı bakımından başkanlığa yetenekli ve yöneticilikle ilgili iradi yeti ve tutumları da kazanmış olmalıdır. Fârâbî, İlk erdemli başkanlığı ikiye ayırır. İlkbaşkanlık, aknitelik ve akyetenekleri, bundan önce kendilerinde yokken ilk olarak kentte veya ulusta erdemli davranışları ve erdemli yetenekleri yerleştiren ve bununla da kalmayarak o ili veya o ulusu cahil davranışlardan erdemli davranışlara götüren başkanlıktır. Birinciye bağlı başkanlık ise, eylemlerinde birinci başkanlığın yolunu izleyen başkanlıktır. Bu başkanlığı yerine getiren kimseye gelenek başkanı (reisü's-sünne) ve gelenek meliki (melikü's-sünne) adı verilir. Bunun başkanlığına da gelenek başkanlığı (erriasetü's-sünniyye) denir. Bu başkanlık türü doğası gereği bilgeliğe ihtiyaç duymaz.³⁰

Fârâbî'ye göre, ilkbaşkanın ölmesi durumunda ikinci, ikincinin ölmesi durumunda üçüncünün devam ederek asırlar boyu ardı ardına gelen gelenek bey ve başkanların, ilkbaşkanın şartlarını taşıyarak başkan olmaları, erdemli il ve uluslara daha uygun düşer. İlkbaşkanın yerine geçecek yöneticilerde istenilen şartlar yoksa bilgelik ön şart olmak kaydıyla ve kendi aralarında anlaşmış olmaları esasına dayanarak yönetirler.³¹

İkinci türü İlkbaşkan ve başkanlık, cahil başkan ve başkanlıktır. Bu ilkbaşkanın başkanlığı yüksek ilkelere dayalı olmayan başkanlıktır. Çünkü

³⁰ - Fârâbî, **Kitabü'l Mille**, s.57, (Yayımlanmamış çeviri, Hasan Şahin, Millet Üzerine, s.88) **Medinetü'l Fazıla**, s.133, **Siyasetü'l Medeniyye**, s.79- 80.

³¹ - Fârâbî, **Kitabü'l Mille**, s.60.

erdemli başkanlık, gerçek mutluluk olan en yüksek mutluluğa ulaşmayı amaç olarak görmesine karşın bu başkanlık, çoğunluğun birer iyilik sandığı özellikle bu dünya hayatında erişilebilecek iyiliklerden bir iyiliğe erişmeyi amaç olarak gören başkanlıktır. Bu nedenden ötürüdür ki, bu başkanlık cahil başkanlıktır. Kara/erdemsiz başkanlığın yerleştiği iş, davranış ve yeteneklere katılan ve uyan il, ulus kötü/kara/erdemsiz adını almaya layıktır. Bu başkanlık, yukarıda adını saydığımız il ve ulus adınca adlandırılır.³²

Bu ilkbaşkanın başkanlığı yüksek ilkelere dayalı olmadığı için o, topluluğa yerleştirmek istediği görüş ve davranışlarla şu iki tür amaçtan birini güder:

1-Bu ilkbaşkan, başkanlığı altındakileri aracı olarak kullanarak, başkanlığı altındakileri değil yalnızca kendisi amacına ulaşır ve mutlu olur. Kendi amacına ulaşmada ve bu amacını sürdürmede, yönetimi altındaki insanları -hemen her gün- kullanıp durduğu araç ve gereç yerine koyarak ulaşır.

2- İlkbaşkan, ulaşmak istediği kötü /cahil iyilik türlerinde; sağlık ve esenlik, mal- mülk, tat ve haz, ün, şan – şöhret veya büyüklük ve ululuk, egemen olma ve üstün gelme ile baskın çıkma gibi türden iyilik türlerine kendisi dışarıda kalması ilkesiyle yalnız topluluğun erişmesini ister. Ya da o, bu iyilik türlerine kendisiyle beraber topluluğun da ulaşmasını ister.

Fârâbî, bu ikinci tür amaçtan her hangi birinin güden cahil başkanların, bu türdeki başkanlar arasında en iyileri olduğunu belirtir.

Başkanlıkları kara olan başkanlar, başkanlık mesleğinin tümellerine ve bilgeliğe ihtiyaç duymazlar. Daha açık ifadeyle önemli ölçüde kazanılan tecrübe yeteneğine ihtiyaç duyarlar. Tecrübeyle meydana gelen konular ya doğrudan başkanın kendi yaptığı tecrübeyle ya da kendisiyle aynı amacı taşıyan diğer bir başkanın yaptığı tecrübeyle meydana gelir. Karabaşkan, tecrübe ile elde ettiği başkanlık mesleği konularında kendinden önceki kara başkanı izler veya kendini onun izinden giderek eğitir ve kendisinin elde ettiği tecrübeleri de bunlara katar. Yine karabaşkanlar tecrübeyle kendisinde meydana getirdiği ilkeler yanında kötü ve kurnaz zekasıyla bizzat kendisinin bulup ortaya çıkardığı ilkelere de ihtiyaç duyarlar.³³

Fârâbî'nin amacı açısından ayırdığı başkan türleri anlayışına Türklerde de rastlıyoruz. Türk Kağanlarında bilgelik ve alplik başlıca iki özelliktir. Erdem "Tanrı Yolu" olarak anlaşıldığı için kağanın erdemli olması gerekir. Çünkü Gök-Tengrisi erdemsizce yarlık, kut, güç, ülüg bağışlamaz. Bilge Kağan gibi Bilgisiz Kağan da vardır. Kutlu olmayan kağanın kağanlığı da edgü /iyi/erdemli olmadığı için kötükağanlıktır.³⁴

Fârâbî, amacı açısından erdemsiz başkanlık türlerini daha da genişleterek, erdemsiz ilkbaşkanlık türüne "sapık başkanlık/ riasetü'd-dalle" ve "aldatıcı

³² - Fârâbî, **Medinetü'l Fazla**, s.129.

³³ - Fârâbî, **Kitabü'l Mille**, s.60-61.

³⁴ - Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, s. 250-268.

başkanlık /riasetü't –temvihün" türlerini de eklemektedir.

Sapık başkanlık, ilkbaşkanın kendisi ve yönetimi altındakilerin gerçek olmadığı halde erdemli ve bilge bir kişi sanması ve ona inanması suretiyle ortaya çıkmaktadır. Bu ilkbaşkan, kendisine gerçekte vahiy gelmediği halde vahiy geldiğini öne sürerek yönetimi altındakileri aldatmadan çekinmez.

Aldatıcı başkanlık ise, ilkbaşkanın başkanlığı, yönetimi altındaki insanlar onun öyle olduğunu bilmediği halde, ilkbaşkanın bilerek ve kasten ulusunu aldatmasıyla oluşan başkanlıktır. Sapık başkanın belirleyip koyduğu görüş ve davranışlarla kendisi ve başkanlığı altındakilerin gerçekliği olmadığı halde en yüksek mutluluk zannedilen bir şeye ulaşmasını istemesine karşın, aldatıcı ilkbaşkan kendisi ve başkanlığı altındakilerle birlikte en yüksek mutluluğa ulaşmasını ister gözükmesine rağmen asıl niyeti ulusunun yardımıyla bu dünyalık iyiliklerden birine yalnızca kendisinin ulaşmasını ister. Fârâbî bunlara "sıradan/ adi başkanlık" da demektedir.³⁵

Kötü yönetim türlerinin her birisi, çok çeşitlilik arz etmesine rağmen "erdemsiz" adı altında toplanması bilgi açısındandır. Çünkü bilim, genel kanunları kapsar ve tespit eder. Yine saf bir cahil yönetim türü belirlemek zordur. Bu yönetimlerin her birisinin fiilleri, bilgiden ve elde edilen sanattan değil, ancak başkanlarının zan, düşünce ve canlarının isteklerinden/tahriklerinden meydana gelir. Her ne kadar bunlar arasında bazıları bazısından derece bakımından iyi olsalar da hepsi kötü siyaset, kötü il, kötü ulus, kötü uluslar birliği , kötü başkanlık, kötü kişioğlu adını alır.³⁶

VI. Töre ve Bilgelik

Fârâbî'nin siyaset, topluluk ve yöneticiden neyi anladığı neyi anlamadığı ortaya çıktı. Burada bu anlayışa ilave edeceğimiz bir başka temel anlayış, siyaset binasının iç ve ince ayrıtısını belirlemektir. İlkbaşkan gerek kendisini gerekse önderi olduğu topluluğunu bir hedefe götürmek istiyor. İlkbaşkanın topluluk için koyduğu belirli bir takım şartlarla kayıtlı görüş ve davranışlara Fârâbî, millet/töre demektedir. İlkbaşkan bu görüş ve davranışları koyarken topluluğun bunları kullanmasıyla ve topluluğun yardımıyla kendisinin tasarladığı sınırlı bir hedefe ulaşmayı amaçlar. İlkbaşkan topluluk için belirli bir takım şartlarla kayıtlı görüş ve davranışları koyarken tam ve gerçek felsefeye/bilgeliğe bağlı olarak yapıyorsa bu millete/töreye tam ve sağlam millet/millet'ü sahihe denir. Yok eğer, ilkbaşkan görüş ve davranışlarını tam anlamıyla kesin kanıta dayandırmayarak sözlü anlatım, tartışma ve sofistçi yöntemlerle doğrulanıp kabul edilen sanılı ve aldatıcı bilgeliğe bağlı olarak oluşturuyorsa buna bozuk millet/ millet'ü faside denir.

Farabi'ye göre yapısı bakımından da millet/töre ikiye ayrılmaktadır; a- Nazari millet, belirlenmiş görüşlerden oluşur. b – Ameli millet, belirlenmiş

³⁵ - Fârâbî, **Kitabü'l Mille**, s.43-61.

³⁶ - Fârâbî, **Fusulü'l Müntezia**, s.92-93.

davranışlardan oluşur.

Ulaşılmak istenen mutluluk açısından da milleti Fârâbî ikiye ayırmaktadır; a- Erdemli millet /töre. b –cahil millet /töre. İlkbaştan erdemli ve başkanlığı da erdemli bir başkanlık ise, işte o zaman koyulan millet de erdemli millet/milletü’l fazıla olur. Yok eğer ilkbaştan cahil /kötü /kara ve başkanlığı da erdemsiz başkanlıkta, koyulan millet de erdemsiz millet / milletü’l cahiliyye olacaktır.

Kötü millettten ayrı olarak iki tür millet daha vardır. İlkbaştan sapma ve başkanlığı da sapma bir başkanlıkta, koyulan millet de sapma bir millet/töre olacaktır. Eğer ilkbaştan aldatıcı ve başkanlığı da aldatıcı bir başkanlıkta koyulan millet de aldatıcı bir millet olur.

Erdemli milletin nazari bölümünü de Fârâbî kendi arasında ikiye ayırmaktadır;a-Yalnızca nazari konularla ilgili görüşler. b – Sadece iradi konularla ilgili görüşler. Nazari konularla ilgili görüşlerin de iki türü vardır; a- Zatını göstermesi bakımından kendi özel adıyla belirtilen doğru ve gerçek görüşler. Doğru ve gerçek görüş, insanın ya kendi özünden ilk elden bilmesiyle ya da kanıtla bilmesiyle bildiğı görüştür. b – Taklidi ve benzerinin adıyla ifade edilen, doğru ve gerçeğin taklit ve benzeri olan doğru ve gerçek görüşlerdir. Erdemli millet, ya doğru ve gerçek görüşlerden ya da doğru ve gerçeğin benzer ve taklidi olan görüşlerden oluşan millettir. Eğer içinde bu iki tür görüşten hiçbirini bulunmuyorsa, bu millete sapkın millet/töre denir.³⁷

Fârâbî, erdemli millet kavramının bilgelik /felsefe kavramına benzediğini belirterek şu ayrımı yapar; milleti /töreyi meydana getiren nazari kısım, nazari felsefenin, ameli kısım, ameli felsefenin altında yer alır. Felsefe, erdemli milletin içerdiği görüş ve davranışların kesin kanıtlarını veren kaynağın tam kendisidir. Erdemli milletin ortaya çıkışına sebep olan başkanlık mesleğı de bilgeliğin altındadır.³⁸

İlkbaştan ve millet ilişkisini kaba hatlarıyla Türk devlet geleneğinde görüyoruz; “ Ey Türk halkı, senin ilini /devletini ve törelerini /milletini kim yıkıp bozabilir idi.” Ancak kaba hatlarıyla ortaya konulan bu devlet geleneğini Fârâbî ,bilgece ele alarak düşünce sistemi içerisinde arıtmıştır.³⁹

³⁷ - Fârâbî, **Kitabü’l Mille**, s. 43-47.Hasan Şahin, Farabi’nin Tesbitlerine Göre Millet, Din ve Felsefe arasında Bağlantılar. Yayınlanmamış bildiri,s.9-10. Geniş bilgi için bakınız, Zübeyir Kars, **Fârâbî ve Din**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya-1997,(Basılmamış Doktora Tezi),s. 146-159. Millet kavram, Farabi’nin siyaset anlayışının temel kavramlarından birisidir. Bu gün ‘millet’ kavramı ‘ulus’ anlamına kullanıyoruz. Millet kavramı Kuran-ı Kerim’de kullanılan bir kavram olmasına rağmen Araplar ‘ulus’ anlamına ‘ümme’ kavramını kullanıyorlar. Millet kavramını ‘Din’ kavramıyla eş değer olarak anlayanlar ve böyle tercüme edenlerin anlayışıyla ‘Türk Milleti’ni ‘Türk Dini’ biçiminde tercüme etmemiz gerekir. Zamanla anlam kayması olduğunu görüyoruz. Biz ise millet kavramını din olarak anlamıyoruz. Farabi’nin kullandığı millet kavramını töre olarak anlıyor ve kullanıyoruz.)

³⁸ - Fârâbî, **Kitabü’l Mille**, s46-47.

³⁹ -Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara-1988, s.43.

VII. Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki; “devlet” konusunda oldukça kabarık sayıda eser bırakan Fârâbî'nin eserleri ne ülkemizde siyaset bilgeliği ne de Türk devlet geleneği üzerinde akademik çalışma yapanlar tarafından yeterince ele alınmamıştır. Hatta bu eserlere ütopya gözüyle bakılması öğütlenmiştir. Oysa ki; Fârâbî kendi çağına karşı ütopyacı değil, gerçekçi düşünmüş bir bilgedir. Onun düşüncesinde “insan merkezli” devlet öne çıkmıştır. İnsan siyasi bir varlıktır. Farabi, erdemli devlet kurmanın ve onu yaşatmanın bilimle, felsefeyle, sanatla, kanunla ve töreyle olacağını belirtir. O, Eflatun ve Aristoteles'in nihai siyasi teşkilatlanma hedefi olan kent/medine devleti kavramından çok öteye giderek uluslar birliğini ve kent devleti vatandaşlığından ‘insanlık’ anlayışına ulaşır. Birey tek başına ve yalnız yaşayacak donanıma sahip değilse, varlığını ve bütün her şeyini devlete borçludur.

Farabi'nin devleti, ırka, sınıfa, akılsız sürü halinde bir birleşmeye değil, akla, iradeye, seçmeye, rızaya, dayanışmaya, yardımlaşmaya ve paylaşmaya dayalıdır. Farabi'nin devletine akıl egemendir. Çağlar sonra Hegel'e göre de; “devlet demek ussallık demektir. Devlet evrensel düşüncenin insanda ve toplumda gerçekleşen en yetkin oluşumdur.”⁴⁰ Farabi, İnsandan, erdeme dayalı bir siyaseti ortaya çıkartması ve bu siyaset anlayışının hayat bulması çabası içerisinde olmasını istenmiştir. Bu çaba ile siyaset, ferde ve topluma araç değerlerin değil, amaç değerlerin gerçekleşmesinin imkanını sağlayacaktır. Farabi'nin zaman açısından çok uzaklardan sesine kulak veren ve onun özlediği devleti Türk siyasi hayatında gerçekleştiren devlet kurucularından birisi de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'tür. Atatürk, Farabi'nin arzu ettiği ilkbaştan yani Reisü'l-Evvel'dir. O'nun kurduğu Türkiye Cumhuriyeti devleti de erdemli kentlerden oluşan büyük erdemli devleti gerçekleştirmek felsefesi üzerine kurulmuş devlettir. Atatürk 1925 tarihinde İzmir Kız Öğretmen Okulunda; “Cumhuriyet nedir ve sultanlıktan farkı nedir? sorusuna, ;“Cumhuriyet fazilet-i ahlakiyeye müstenid bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Sultanlık korku ve tehdide müstenid bir idaredir. Cumhuriyet idaresi faziletli ve namuskar insanlar yetiştirir. Sultanlık korkuya, tehdide müstenid olduğu için korkak, zelil, sefil, rezil insanlar yetiştirir. Aradaki farklar bunlardan ibarettir.” Yine 1925'de Kastamonu'da Atatürk kendi ifadesiyle Türk inkılabının gayesini şöyle açıklıyor; “Efendiler. Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkaliyle medeni bir hey'et-i içtimaiye haline isal(ulaştırmak) etmektir.” Değişik tarihlerde milletin hedefini ve bu hedefi gerçekleştirecek milletin karakteri ve elindeki meşaleyi Atatürk, veciz cümlelerle şöyle açıklar; “Efendiler. Milletimizin hedefi, milletimizin mefkuresi bütün cihanda tam manası ile medeni bir hey'et-i ictimaiye olmaktır. ..Medeniyet yolunda

⁴⁰ Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi, c.I. 1976. s. 304.

yürümek ve muvaffak olmak şart-ı hayattır...Büyük davamız, en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir...Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız...Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü Türk milleti milli birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü, Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meş'ale, müsbet ilmindir.” Devlet bilincinin tüm fertlerde yerleşmesini O, “...Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin hududu ne olursa olsun, onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz: Milletine, Türkiye devletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine, düşman olanlarla, mücadele esbab ve vesaitiyle mücehhez olmayan milletler için hakk-ı beka yoktur. Mücadele lazımdır. Hanımlar, beyler. İtiraf edelim ki, biz üç buçuk sene evveline kadar cemaat halinde yaşıyorduk. Bizi istedikleri gibi idare ediyorlardı. Cihan bizi temsil edenlere göre tanıyordu. Üç buçuk senedir, tamamen millet olarak yaşıyoruz...Efendiler. Türkiye halkı asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış ve istiklali bir lazime-i hayatiye telakki etmiş bir kavmin kahraman evlatlarıdır. Bu millet istiklalsiz yaşamamıştır. Yasayamaz ve yaşamayacaktır.”1924’de Muallimler Birliği Kongresi üyelerine Atatürk “ Muallimler. ..Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister. ..Milli ahlakımız, medeni esaslarla ve hür fikirlerle tenmiye ve takviye olunmalıdır. ...Cumhuriyet sizden ‘fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür’ nesiller ister”⁴¹.

Farabi’ye göre siyaset; bilimdir, sanattır, bilgeliktir. Yine çağlar sonra Kant, yönetim ve eğitim için “ insanlığın en güç diyebileceğimiz buluşlarından ikisi insanları yönetme ve eğitmedir.”⁴² demektedir. Cumhurbaşkanlığımızın forundaki yıldızların her biri, Türklerin bilgi, maharet ve bilgelik isteyen yönetme ve eğitme işini bin bir güçlkle başararak tarihte kurduğu devletleri göstermektedir.

Fârâbî’de devlet “mutluluk düşüncesi” üzerine kurulmuştur. İnsan bu amacını ferdi olmaktan daha çok toplumsal ortamda gerçekleştirecektir. Bu bir anlamda devletin temel amacı; mutsuzluğu en aza indirmesidir. Devlet, toplumunda sevgi bağlarını güçlendirmeli ve adaleti tesis etmelidir. Devletin yöneten tek kişimi, bir zümre mi/seçkinler mi yoksa halk mı? Sorusuna Farabi, İlkbaşıktan olmadan devlet kurulamayacağı için kurucusu elbette İlkbaşıktan olacaktır. Sonra ikinci, sonra gelenek başkanı devleti yönetecektir. Farabi’ye göre, devlet başkanı adı ne adla adlandırılırsa adlandırılırsın çok önemli değildir. O, soya dayalı olmayı şart koşmadan başkanlık sistemini ideal olarak görmektedir.

⁴¹ -Atatürk’ün Kültür ve medeniyet Konusundaki Sözleri,Ankara-1990.s.29-122.

⁴² - Siyaset Felsefesi Sözlüğü, s.281.

Farabi'nin devleti "kanun toplumdur." Farabi'de devlet başkanı millet/töre ve kanun koyandır. Devlette bu töreyle, kanunla yönetilen devlettir. Töresizlik, kanunsuzluk buhran demektir. Spinoza; "akılcı olarak yönetilen bir toplumda herkes istediği gibi düşünebilir ve düşündüğünü söyleyebilir" demektedir. Farabi'nin devleti gerçek felsefenin, siyaset felsefesinin işe koşulduğu devlet olduğundan insanlar bu arzu ve isteklerini gerçekleştirebilirler. Farabi, erdemli devletin gerçek amacının 'en yüksek mutluluk' olduğunu belirtmesi yanında, gerçe amacının özgürlük ve eşitlik olduğunu savunan devletin erdemsiz devletler içerisinde demokratik devlet olduğunu da belirtir. Demokratik devlet erdemsiz devletler içerisinde en iyisidir, Erdemli devlete ancak demokratik devlet deneyiminden sonra ulaşılır.⁴³ Bugünlerde dünyada insanlığın geldiği siyasi, felsefi düşünce noktasında iler sürülen "İdeolojilerin Sonu", "Tarihin Sonu", "Medeniyetler Çatışması", "Yeni Dünya Düzeni" gibi görüşlere karşı çağlar ötesinden seslenen Farabi, insanlığa şunu önermektedir; "akıl ve gerçek siyaset bilgeliğinin egemen olduğu yönetimle erdemli kent, erdemli ulus ve erdemli uluslar birliğinin kurulması."

Abstract: According to Farabi, policy is a science, an art and wisdom. Man is a political entity. Due to this feature, human is of a capability which is able to set up a state. Every human society can not reach political authority by setting up the state. This is because this formation is lack of structure as complete society happened, Medine/state become a city state. This states become either virtual or without virtual with regard to its aim. While virtuous Medine is a unique, un-virtuous states show variety. It, determining the aim of these cities, depends on the purpose in view and thought of the head of state establishing Medine. The state of Farabi is centred with human. It accept human happiness as a foundation. The main purpose of the state is the reduction human unhappiness to the minimum.

Key Words: Farabi, Medine/State, Er-Reisü'l Evvel/ First President, Lanc and Complete Societies.

Kaynakça

- Afetinan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara-1969.
- Atatürk'ün Kültür ve medeniyet Konusundaki Sözleri, Ankara-1990.
- Bahaeddin Ögel, **Türk kültürünün Gelişme Çağları**, II. Basım, Ankara-1970.
-, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara-1982.
- Fahrettin Olguner, **Fârâbî**, 2. Baskı, İzmir- 1993.
- Fârâbî, **Fusulü'l -Müntezia** (Tahkik, takdim ve neşreden F. M. Neccar, Beyrut- 1986.) (Çeviren, Hanifi Özcan, Fusulü'l -Medeni Siyaset Felsefesine Dair Görüşler, İzmir-1987.)

⁴³ - Geniş bilgi için bakınız; Zübeyir Kars, Farabi'nin Temel Siyasi Görüşleri ve Günümüz Demokrasi Anlayışlarıyla Karşılaştırılması, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri-1986. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.)

-, **İhsau'ı Ulum**, (Neşreden Osman Emin, Mısır- 1949.)
-, **Tenbih 'Ala Sebili's Sa'ade**, (Tahkikli neşreden Dr. Cafer âli Yasin, Beyrut- 1985,) . Türkçe'ye çeviren Hanifi Özcan. Mutluluk yoluna Yönelme, İzmir-1993.)
-, , **Kitabu'ı Mille**, (Neşreden Muhsin Mehdi, Beyrut- 1986.),(Hasan Şahin **Millet Üzerine** yayınlanmamış çeviri.)
-, **Siyasetü'ı -Medeniyye**, Dairetü'ı Maarif, Haydarabad- (H). 1346 (Çeviren. Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener, Rami Ayas. İstanbul – 1980.)
-, **Medinetü'ı Fazıla**, (Neşreden A. N. Nadir. Beyrut-1976.
-, **Medinetü'ı Fazıla** Çeviren, Ahmet Arslan, İdeal Devletin Yurttaşlarının Görüşlerinin İlkeleri, Ankara-1990.)
-, **Tahsilü's Sa'ade**, (Çeviren Ahmet Arslan, Mutluluğun Kazanılması, Ankara-1999.)
-, **Tahsilü's Sa'ade**, Haydarabat- (H).1345.
- Hasan Şahin, Farabi'nin Tespitlerine Göre Millet, Din ve Felsefe arasında Bağlantılar. Yayınlanmamış bildiri,
- Müjgan Cunbur, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, **Fârâbî Bibliyografyası**, Ankara – 1973.
- Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi, c.I. 1976.
- Philippe Raynaud ve Stephane Rials, Siyaset Felsefesi Sözlüğü, (Çevirenler İsmail Yerguz –Necmettin Kamil Sevil- Emel Ergun- Hüsnü Dilli. İstanbul-2003
- Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara-1988.
- Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, (Yayına hazırlayanlar İsmail Aka, Kazım Yaşar Koprıman İstanbul-1976.)
- Zübeyir Kars, Farabi'nin Temel Siyasi Görüşleri ve Günümüz Demokrasi Anlayışlarıyla Karşılaştırılması, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri-1986. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.)
-, **Fârâbî ve Din**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya- 1997,(Basılmamış Doktora Tezi)